

מטבעות מורדים באימפריה הרומית

ליאו מילדנברג

מבוא

לפרינקפס (princeps — תואר של הקיסר החל מימי אוגוסטוס) היתה זכות בכורה בטביעת מטבעות זהב וכסף באימפריה הרומית. דיוקנו ותאריו היו חייבים להופיע על מטבעות אלה.¹ זכות זו היתה נתונה גם לבני משפחתו של הפרינקפס, אולם אך ורק ברשותו המפורשת. כל הנפקת מטבעות שלא נעשתה בהתאם לתנאים מוקדמים אלה, היתה בעצם בלתי-חוקית.

החל בימי אוגוסטוס² ועד לחמש השנים 'הטובות' של שלטון נירון, לא ניתן היה להעלות על הדעת טביעה במתכות יקרות של מטבעות לא אימפריאליים באזורים שהיו בשליטתה הישירה של רומא.³ בשלושת החודשים האחרונים לחיי נירון (אמצע מארס — 9 ביוני של שנת 68 לספירה), בתקופת מלחמת האזרחים (Bellum Civile), נטבעו בגאליה-היספניה ובאפריקה מטבעות-כסף⁴ על-ידי האופוזיציה.⁵ אלה הם מטבעות וינדקס (Vindex) וקלודיוס מאקר (Clodius Macer). אמנם קיימים בידינו תיאורים מפורטים של המאורעות העיקריים (שנכתבו על-ידי טקיטוס, סוואטוניוס, פליניוס הזקן ופליניוס הצעיר, קלוויוס, יוספוס פלביוס, פילוסטרטוס ויובנאליס), אולם ממקורות אלה ניתן ללמוד רק מעט על וינדקס וקלודיוס מאקר ועוד פחות על מקור מטבעותיהם, מטרתם ותפוצתם.

בשנים הסוערות 68-69 לספירה שלטו בזה אחר זה ארבעה קיסרים: גאלבה, אוטו, ויטליוס ואספסיאנוס. כל אחד מהם טבע מטבעות במתכות שונות ועליהם מופיע התואר 'אימפרטור אוגוסטוס'. לעומתם מטבעות וינדקס וקלודיוס מאקר היו לא-אימפריאליים ועל-כן היו בלתי-חוקיים מנקודת ראות הקיסרים.

* המאמר מתבסס על הרצאה באנגלית שניתנה בכנס יוון ורומא בארץ-ישראל, המרכזים לחקר ארץ-ישראל ויישובה של אוניברסיטאות חיפה ותל-אביב, 25-28 במארס 1985, ותראה אור בספר הכנס.

1 בשנת 27 לפני-הספירה העניק הסנאט לאוקטאוויוס, בנו המאומץ של יוליוס קיסר, את תואר הכבוד 'אוגוסטוס' (הנעלה). מאז התואר המלא של הפרינקפס היה 'אימפרטור קיסר אוגוסטוס', נוסח בעל חשיבות עליונה, שהקפידו עליו הקפדה מלאה.

2 בעזרת הרפורמה במטבע איחד אוגוסטוס את המישטר הפיננסי וקבע את זכותו הבלעדית של הפרינקפס להנפיק מטבעות. אין אחיזה לסברה, שהאותיות SC המופיעות על מטבעות הברונזה מהוות הוכחה שלסנאט היתה הזכות להנפיק מטבעות ממתכת לא-אצילה. ראה: M.R. Alföldi, *Antike Numismatik*, I, Mainz 1978, pp. 186-187.

3 אפילו את מטבעות הברונזה המשניים או האוטונומיים של הערים במזרח האימפריה מותר היה להטביע רק על-סמך אישור מפורש של הפרינקפס — דבר שנחשב כעדות לאהדה מיוחדת.

4 בדרך-כלל דינריום של כסף; אֶוְיָאִי של זהב הם נדירים ביותר; מטבעות ברונזה לא הוטבעו כלל.

5 בעניין הטבעת מטבעות על-ידי האופוזיציה, במקום הטבעת מטבעות על-ידי המדינה ראה: E.P. Nicolas, *De Néron à Vespasien*, II, Paris 1979, p. 1303-1387.

הרחק במזרח, התנהלה באותה התקופה מלחמת היהודים ברומאים (66-73 לספירה) והיא הביאה בין השאר להכתרתו של אספסיאנוס לקיסר עוד בטרם שהשלים את נצחונו. בשנות מרד אלה טבעו המורדים היהודים בעצמם מטבעות מיוחדים, בשפתם שלהם, בעברית, ולפי דגמים משלהם, שלא בדגמים יוונים או רומיים, כך שהיו שונים משאר מטבעות אותה תקופה. לעומת זאת, בעת מרד בר-כוכבא טבעו המורדים את מטבעותיהם על-גבי מטבעות רומיים.

לוח א: מטבעות מרד וינדקס (68 לספירה)
 1. אלת הנצחון ויקטוריה ניצבת על גלובוס, מחזיקה זר וכפתמר.
 2. ראש הקיסר אוגוסטוס, מעוטר בזר על-ידפנה; גב – פר נוגח

מטבעות וינדקס (לוח א')

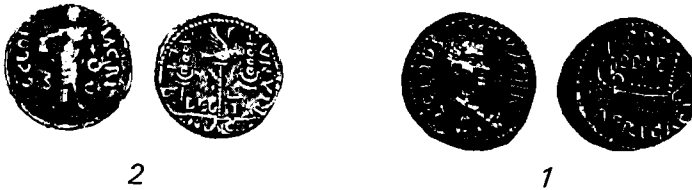
וינדקס, האמיץ אך הבלתי-מנוסה, ה-'*adsertor ille a Nerone liberatis*' (שניסה להשיג את החרות מנירון),⁶ התקומם נגד נירון, אך לא נגד רומא. הוא השתוקק לקיסר טוב בדמותו של אוגוסטוס או קלאודיוס, אך הברירה היחידה שעמדה בפניו היתה הסנטור גאלבה, מושל ספרד דאז. וינדקס ציפה, אך לשווא, לעזרתו של הצבא החזק של גרמניה העילית, בהנהגתו של ורגיניוס רופוס. אך גייסות אלה סירבו לתמוך בו, וסופו שהובס בידיהם במאי 68, בקרב נסוֹנְטִיו (פְּזָאנסוֹן).⁷ סיבותיה הישירות של מלחמה זו ומהלכה נותרו כתעלומות בלתי פתורות של ההיסטוריה הרומית.⁸

6 פליניוס, תולדות הטבע, כ, 160 57. הטקסט המדויק משתמש במושג הישיר: '*Iulium vindicem adsertorem illum a Nerone libertatis*'. קראי מדגיש (עמ' 139): 'וינדקס ואדסרטור מובנם שווה'. וראה: C.M. Kraay, 'The Coinage of Vindex and Galba, A.D. 68, and the Continuity of the Augustan Principate', *Numismatic Chronicle* [=NC], IX (1949), pp. 129-149

7 לרשותו של יוליוס וינדקס, הנציב של גאליה לוגדוֹנְטִיס, לא היה לגיון; הוא נאלץ להסתמך על כוחות-עזר ועל כוחות שזה עתה גויסו. אין להניח, שקצין מנוסה היה מתקומם נגד השלטון המרכזי בהסתמכו על כוחות כאלה, שמעולם לא היו כוחות לוחמים. לווינדקס היו כנראה סיבות טובות לסמוך על עזרתם של שכניו החזקים, של ורגיניוס רופוס המפורסם [לגטוס (נציב) בגרמניה העילית], ושל הסנאטור הקשיש בעל ההשפעה הגדולה סולפיקיוס גאלבה שהיה הנציב של היספניה טַרְקוֹנְטִיס. אולם גאלבה הזהיר נשאר בפרובינקיה המרוחקת שלו, מעבר לפירנאים, לאחר שווינדקס פתח במלחמה; וחטיבה די קטנה של כוחות רופוס ערכה טבח בכוחותיו של וינדקס ליד נסוֹנְטִיו והביאה אותו לאבד עצמו לדעת. לגבי חלקו של ורגיניוס רופוס בטרגדיה זו ראה להלן, הערה 8.

8 על כתובת המצבה של רופוס, משנת 96, חקוק: '*Hic situs est Rufus, pulso qui Vindice quondam imperium adseruit non sibi sed patriae*' ('כאן מונח רופוס, שלאחר שווינדקס הודח, שמר את האימפריה לא לעצמו אלא למען האימפריה'); Pliny the Younger, *Epistels*, 6, 10. אולם אין לדון בעמדתו האמיתית של רופוס לפי כתובת שהוא עצמו ניסח 30 שנה אחרי וסוֹנְטִיו, בה הוא מהלל את יחסו שלו לאימפריה הלגיטימית; כפי שמדגיש C.H.V. Sutherland, 'The Concepts *Adsertor* and *Salus* as Used by Vindex and

הגיעו לידינו מספר מטבעות המכונים 'מטבעות וינדקס'. על-פי מחקר-רושמות נתברר שמוצאן של ההנפקות היא ממיטבעה אחת, או לפחות ממיטבעות אחדות שאותם חורת-רושמות פעלו בהן.⁹ כל המטבעות שנטבעו באביב שנת 68 על-ידי אנשי גאלבה, שכיהן עדיין כמושל לאחר מרד וינדקס בנירון, רומזים בבירור לתקופתו של אוגוסטוס, ולא לזאת של הרפובליקה. הם מדגישים את חשיבותו של מימשל טוב ואת אופיין הבלתי תלוי של הפרובינקיות. על מטבעות אלה אין מופיעים כל דיוקנים, שמות או תארים של אנשים חיים. לפנינו אפוא מטבעות זמניים, אנונימיים בלבד, שהונפקו במשך תקופה קצרה, על-ידי האופוזיציה הרומית לנירון, עבור הפרובינקיות של גאליה והיספניה. המטבעות הם מטבעות רומיים. מן הנוסחים המופיעים עליהם לא משתמעת כל כוונת מרד.

לוח ב: מטבעות קלודיוס מאקר (68 לספירה)
 1. דיוקנו ושמו של מאקר; גב – ספינת מלחמה
 2. אלת החופש ליברטאס; גב – עיט לגיונות בין ניסי צבא

מטבעותיו של קלודיוס מאקר (לוח ב')

מטרתו של קלודיוס מאקר, ה-'*legatus Augusti pro praetore exercitus Africae*' (הנציג הפרטוריאני של הקיסר לצבא האפריקאי) היתה שונה: הוא לא ביקש להיפטר מנירון ולמצוא קיסר טוב במקומו, אלא לתפוס את כס המלוכה לעצמו. גם הוא, כמו וינדקס, ניצל את עובדת כוחו

9 Galba', *NC 144* (1984), pp. 29-32 [להלן: סתרלנד, מושגים]. אין הוכחה שרופוס נתן את הפקודה להתקיף את וינדקס ליד וסונטיו. גם סברתו של סתרלנד שבכוונתו של רופוס היה לשמור על החזית הצפונית של האימפריה על-ידי כך שהוא סילק את וינדקס, איננה משכנעת. והרי מלחמת-אחים בין כוחות-גבול שכנים היתה מחלישה את מעמדם של הרומאים במקום לחזקו; מה גם שמשני הצדדים נלחמו גאלים. העובדה שרופוס נחלץ חי הן ממלחמת האזרחים והן בזמן שלטון הפלאווים, מראה בעליל שלא ראו בו מצדד של נירון. נראה, שאיש בולט זה רכש לעצמו מעמד שלא ניתן היה לערער, לא רק מפני שסירב שלוש פעמים לקבל את ארגמן השליט, אלא גם משום שהשכיל לפעול באביב ובסתיו של שנת 68 בזהירות מירבית ובתבונה רבה, בלא שחשף את עצמו לביקורת. גרצטי (A. Garzetti, *From Tiberius to the Antonines*, London 1974, p. 187) רומז לשיטה בה נקט רופוס בשנת 68, שיטה אשר גם גאלבה השתמש בה בתבונה מאוחר יותר, וקלודיוס מאקר, לעומת זאת, כשל בה: 'זרגיניוס רופוס הצהיר שהוא מעמיד את עצמו לרשות הסנאט, כלומר הוא סירב לסור למשמעת הפרינקס'. וראה: ניקולס (לעיל, הערה 5), I, עמ' 321-309; P.H. Martin, *Die anonymen Münzen des Jahres 68 nach Christus*, Mainz 1974, pp. 64-68; C.H.V. Sutherland, *Roman Imperial Coinage*, London 1984, p. 199, n. 6 [להלן: סתרלנד, מטבעות].

מרטין, שם, טבלה בעמ' 87. אולם קיים ויכוח היכן הוטבעו המטבעות. מרטין מניח, שההנפקה כולה בוצעה במרחב של גאלבה בספרד. ניקולס (לעיל, הערה 5) מדגיש (בהסתמכו על H. Mattingly, *British Museum Catalogue of the Coins of the Roman Empire*, I, London 1923, Introduction, pp. 189-202; וסתרלנד, מטבעות, עמ' 197-200; וכן סתרלנד, מושגים, עמ' 31), שמוצאם מספרד, מגאליה ומאפריקה. איתורם של מקומות ההנפקה ויהיו המנפיקים יתאפשר על-ידי מחקר נוסף בלבד.

ההולך ופוחת של נירון בשנת 68, בעיצומו של המרד הגדול. אין לייחס חשיבות רבה מדי לדברי הרכילות, שנכתבו על-ידי ההיסטוריונים לאחר מעשה, אודות קשר האהבים של מאקר עם פלגשו של נירון, קאלוויה קריספינילה (Calvia Crispinilla), אלא לבדוק בתשומת-לב את מטבעותיו. בתחילת שלטונו של מאקר 'מדברים' המטבעות בלשון רכה, אך בסופה של התקופה הלשון נעשית צורמנית. מטבעותיו הראשונים של מאקר דומים למטבעות הכסף הגאלו-היספניים שתוארו למעלה. הדמויות המופיעות עליהם הן Victoria, Libertas ו-Roma. לאחר שהקים את הלגיון ה-I מקריאנה (Macriana) ומעמדו בעיר קרתגו התבסס, מאקר לא היסס להציג על-גבי מטבעותיו את ה-Legio Liberatrix ואת הפרסוניפיקציה של אפריקה והאריה שלה. הוא אף העז להשתמש בדמות של סיציליה, בהדגישו בכך את שליטתו הזמנית במיצרים שבין היבשת ואי זה, שבאמצעותה היה באפשרותו לנתק את אספקת התבואה מאפריקה לרומא. ולבסוף — בניגוד בולט ל'מטבעות וינדקס' — מופיעים על מטבעותיו של מאקר דיוקנו, שמו ותוארו. אולם מעניין הדבר, שמאקר לא העז לעשות את הצעד המכריע: הוא כינה את עצמו פרופריטור (propraetor — מגיסטרט רומי) בלבד, ולא 'קיסר' או 'אוגוסטוס'.¹⁰ כמו-כן טבע על כל מטבעותיו את האותיות SC (Senatus consulto — לפי החלטת הסנאט), ובכך התיימר לפעול בשליחות הסנאט בטביעת מטבעות. לאמיתו של דבר, סמכות הסנאט בתקופת הקיסרות היתה תלויה בכיורר ברצונו של הקיסר, וזאת אפילו ביחס לטביעת מטבעות-ברונזה.¹¹ עדות לכך הן הסטֶרְצִיּוֹת (מטבעות נחושת) של טריאנוס, ובעיקר אלה של הדריאנוס, אשר הפרינקפס קבע כל פרט מפרטיהם ובדרך זו יצר אולי את ההנפקות המפוארות ביותר של המטבעות הרומיים. מכל מקום, כוונתו של מאקר לבקש את תמיכת הסנאט בזמן גסיסתו של נירון, לא עזרה לו להגשמת מטרתו. דיוקנו ושמו של מאקר, שהופיעו על המטבעות האפריקאיים, היוו סיבה מספקת לגאלבה כדי לחסל את המתחרה בו מייד לאחר שהסנאטור הקשיש הוכרז כקיסר.¹² יש להדגיש, שקלודיוס מאקר, המצביא הרומי באפריקה, כמו מתנגדים אחרים של נירון בגאליה ובספרד, טבע מטבעות רומיים כטוען רומאי לכס המלוכה, לא כמורד מארץ זרה.

מטבעות והפאלת וִּזְנוּבְּיָה (לוח ג')

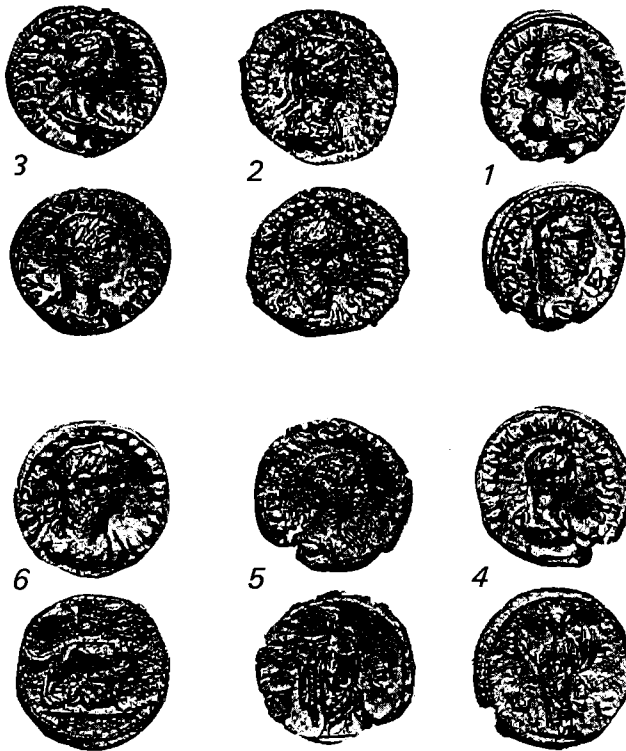
מנקודת ראותו של נירון, המטבעות של וינדקס ומאקר היו בלתי-חוקיים. עברו כמאתיים שנה עד ששוב הופיעו מטבעות בלתי-חוקיים. הדבר קרה בימים הקשים של הקיסרים ולריאנוס הראשון וקלאודיוס השני, שנאבקו נואשות באויבים חיצוניים: האימפריה הססאנית והשבטים הגרמניים. לאחר נצחונו הגדול של שְׁבוּר הראשון על ולריאנוס באַדְסָה (לערך בשנת 260) ומותו המשפיל של הקיסר, נעשה ספטימיוס אוֹדִינָאָת (Septimius Odaenathus) — המלך השמי של תדמור-

10 מאקר היה חסר נסיון, כוח-החלטה וראיית הנולד. לפיכך הוא נמצא מלכתחילה בעמדה אבודה, שעה שיריביו השיגו את מבוקשם, אם כי לזמן קצר בלבד.

11 לעיל, הערה 2. ייתכן, שבתחילת מלחמת האזרחים נודעה חשיבות מסוימת לסנאט בגלל מצב העניינים; אחרת אי-אפשר להבין מדוע הסתמכו — ולו באופן רשמי בלבד — מאקר, רופוס וגאלבה, על המוסדות הרפובליקניים האלה.

12 עצם העובדה שטרֶבוּנְיוֹס קאִיֶּטְיאַנוֹס, הפרוקונטור של גאלבה, היה מסוגל לגרום לרציחת מאקר בסתיו 68 בפרובינקיה שלו עצמו (אפריקה), מוכיחה שהלגאט מאקר לא היה מסוגל לתפוס את השלטון ולהחזיק בו.

- לוח ג: מטבעות והבאלת, אורליאנוס וזנוביה, אלכסנדריה (270-272 לספירה)
 1-3. ראש והבאלת; גב — ראש אורליאנוס (שנה 4 ו-5 של והבאלת, שנה 1 ו-2 של אורליאנוס)
 4. והבאלת כקיסר, בשנתו החמישית (272 לספירה); גב — דמותה של הזמוניה (סמל תמימות-הדעים) מחזיקה קרני שפע
 5. ראש זנוביה כקיסרית, בשנתה החמישית; גב — אֶלֶפִּיס (התקווה) מחזיקה פרח
 6. ראש אורליאנוס, בשנתו השלישית; גב — זאבת רומא מניקה את רומולוס ורמוס

פלמירה, שסיגל לעצמו את מנהגי הרומאים — למגן הראשי של המזרח הרומי. הוא סילק את קוויאטוס (Quietus), שתפס את השלטון, וכבש מחדש חלק ניכר מן השטח שנפל בידי הפרסים. גָלִינּוּס (Gallienus) העניק לו בשנת 263 את התואר *dux Romanorum*. לאחר מסעו המוצלח השני של אודינאת, בשנת 267, שבו הגיע עד לפרבריה של קֶטְסִיפּוֹן, גלינוס העניק לו את התואר הצבאי החשוב *imperator*¹³. אודינאת לא נהנה מכבוד זה תקופה ארוכה, הואיל ונרצח באותה

13 הנחתו של בלדיני (A. Baldini, 'Problemi di storia palmirena: Note sulla politica di Odenato', *Corsa di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantine*, 23 [1967], p. 40), שאודינאת קיבל את התואר 'אוגוסטוס' בשנת 267, מכיוון שהבאלת וזנוביה נקראו לאחר-מכן 'אוגוסטוס' ו'אוגוסטה', בטעות יסודה. אודינאת מעולם לא נקרא 'אוגוסטוס' ולא הטביע כלל מטבעות, בכל אופן לא מטבעות נושאים שמו. על מטבעותיו משנת 270 נשא והבאלת אך ורק את התארים שהוענקו לאביו על-ידי האימפריה בשנות השישים.

שנה על-ידי קרובי משפחתו. זאת היתה שעתה הגדולה של אשתו השנייה של אודינאת, ספטימיה זנוֹבִּיָה (Septimia Zenobia – בארמית בת זבאי), ששלטה בשם בנה הצעיר נֶבָּאלַת (Vaballathus). במשך השנתיים שלאחר-מכן חיזקה זנוביה את סמכותה האישית ואת מעמדה של תדמור. מה שאירע מאוחר יותר, לאחר מותם של קלאודיוס השני גותיקוס (Claudius Gothicus) ואחיו קוֹיִנְטִילִיוֹס (Quintillus), במארס 270, עשה את זנוביה לאחת המלכות הגדולות של העת העתיקה. במסע שלא היה כמוהו, שטפו צבאות תדמור – בקיץ ובסתיו של שנת 270 – את כל השטח שבין הגבול הססאני במזרח, היס-השחור בצפון והדלתה של הנילוס בדרום. בשטח שכבשו היתה כלולה כמובן גם סוריה-פלסטינה. הקיסר החדש, אֹרְלִיאָנוֹס מִפְּנוֹנִיָה (חבל ארץ שהשתרע מדרום וממערב לנהר הדנובה), היה עסוק באותו זמן במלחמתו בסֶרְמַטִּים (Sermatii) לאורך הדנובה ובגרמנים (Alemanni) שבאזור האלפים. כתוצאה מכך החלו התדמורים לטבוע מטבעות בסוריה ובמצרים. התהליך החל בצורה זהירה ביותר, הואיל וזנוביה היתה מודעת היטב למשמעותו: על טביעות האנטוֹנִיָּאנוֹס (Antoninianus – מטבע רומי ששוויו שני דינרים) שנטבעו בסוריה, מכונה והבאלת *Vir Consularis Rex Imperator Dux Romanorum*,¹⁴ דהיינו נושא את התארים שקיבל כבר אביו אודינאת. התואר 'אימפרטור' אינו משמש כשם פרטי (praenomen) והתארים 'קיסר' או 'אוגוסטוס' אינם מופיעים על מטבעות אלה. נוסף על כך, ראשו של והבאלת אינו עטור בדפנה בלבד, אלא אף בנזר (diadema), וזאת כדי להדגיש את מעמדו כמלך. המחקר הנומיסמאטי בכל השפות, להוציא גרמנית, לא התייחס לפרט חשוב זה, אף-על-פי שדלבריק תיאר אותו לפני זמן רב.¹⁵ עובדה חשובה אחרונה – אורליאנוס מופיע כאוגוסטוס על צדן התחתון של הנפקות והבאלת. פרט נומיסמאטי זה לא היה בוודאי לרוחו של הקיסר, שלהוותם של התדמורים הוכיח את עצמו כאחד השליטים החזקים ביותר בהיסטוריה הרומית.¹⁶ במיטבעה של אלכסנדריה שבמצרים נמצאו פילונים (billon – נתך של מתכות שונות, ששימש למטבעות בערכים נמוכים) של והבאלת ואורליאנוס מהתקופה שבין דצמבר 270-מארס 271, הנושאים את התאריכים Δ ו- E לכהונת המלך ו- A ו- B לזו של הקיסר. בפירוסיס אחדים מעידים, שהנפקה משותפת זו ובה התארים של כל אחד מן השליטים, היתה הילך חוקי.¹⁷ בסוף אפריל או בתחילת מאי של שנת 271 חל שינוי דרמטי ומשמעותי, שאת סיבתו קשה לקבוע והוא חורג מנושא דיון זה: והבאלת וזנוביה מופיעים לפתע על מטבעות אלכסנדריה בתארים $\sigma\epsilon\beta\alpha\sigma\tau\acute{o}\varsigma$ (קיסר) ו- $\sigma\epsilon\beta\alpha\sigma\tau\acute{\eta}$

14 אשר לנוסח המקוצר על המטבע ישנם חילוקי-דעות רק בדבר פרשנות לאות C. בפפירוס אחד מופיע δ $\lambda\alpha\mu\beta\rho\acute{o}\tau\alpha\tau\omicron\varsigma$, שבגללו הוציעו 'vir clarissimus'. אמנם לא והבאלת ולא אביו היו אי-פעם קונסולים רומאים, אולם פיקוצי הציע על-סמך נתונים נומיסמאטיים ופפירולוגיים לקרוא δ $\sigma\upsilon\lambda\lambda\omicron\gamma\iota\kappa\acute{o}\varsigma$), כמתקבל ביותר על הדעת. ראה: V. Picozzi, 'Le Monete di Vaballato', *Numismatica*, II (1961), pp. 123-128.

15 R. Delbrück, *Die Münzbildnisse von Maximinus bis Carinus*, Berlin 1940, p. 161.

16 עליונותו של אֹרְלִיאָנוֹס על המלכה זנוביה בלטה לא רק בשדה הקרב (ראה להלן), אלא גם בשטח מדיניות המטבע. איש פְּנוֹנִיָה זה הכיר היטב את המשמעות המדינית והכלכלית של שיטת המטבע וערך בה רפורמה יסודית, ראה: W.E. Metcalf, *A Survey of Numismatic Research 1972-1977*, Bern 1979, pp. 185-186.

אשר לאישיותו של אורליאנוס, ראה דלברוק, שם, עמ' 51-53.

17 הכתובות שעל המטבעות המוקדמים של והבאלת יש בהן להעיד על מעמדו של והבאלת כמלך, בדומה לזה שנודע לו בפפירוסים המצריים. להרחבה בנושא זה ראה פיקוצי (לעיל, הערה 14), עמ' 125-216.

(קיסרית), ובתארים 'אוגוסטוס' ו'אוגוסטה' במטבעות סוריה.¹⁸ לפני אורליאנוס עמדה עתה הברירה לקבל את שארע ושהוכרו עליו באמצעות המטבעות כעובדה (כפי שעשה מקסימיאנוס בקשר לקראוסיוס [Carausius] עשרות שנים מאוחר יותר בבריטניה), או לחסל אחת ולתמיד את המתחרים המסוכנים מתדמור. הוא בחר בדרך השנייה והחריב את ממלכתה הנרחבת אך קצרת הימים של זנוביה.¹⁹

במטבעותיהם האחרונים מלכי תדמור אכן הכריזו על עצמם — באמצעות השימוש בדיוקניהם הקיסריים, בשמותיהם ובתאריהם — כשליטים רומאים. מטבעות אלה היו בלתי-חוקיים מנקודת ראותו של אורליאנוס, הואיל ומעולם לא התקיימה הכרזה של מלכי תדמור אלה כשליטים רומיים, אפילו לא על-ידי יחידה צבאית רומית. אולם המטבעות היו רומיים לחלוטין — בצורתם, בכתובותיהם, בשפתם ובאופיים. במטבעות אלה לא ניכר דבר המזהה אותם עם תדמור: הדמויות אינן מסמלות את העיר, הכתובות אינן קשורות בממלכה, השפה אינה שמית ואופיים הכללי אינו מזרחי.

מטבעות המרד הגדול (לוח ד')

המטבעות של השנים 68 ו-270/271 שנדונו לעיל, לא היו מטבעות אמיתיים של מורדינו. עובדה זאת מתבטאת בכך, שהם לא הוצאו מן המחזור והותכו וגם בעובדה שלא הוטבעו עליהם מטבעות חדשים. זאת ניתן ללמוד ממטמונים שבהם הם נמצאו במעורב יחד עם מטבעות חוקיים. אין ספק שהם המשיכו להיות הילך חוקי גם לאחר המרידות. נשאלת אפוא השאלה, האם באימפריה הרומית היו בכלל מטבעות אמיתיים של מורדים?

בתקופת הקיסרים הראשונים נשלטה ידידיה פרוקורטורים רומאים. היישוב היהודי, ירושלים ובית-המקדש לא נפגעו. תשלום מס מחצית השקל היה חייב להיעשות במחצית שקל צורי.²⁰ אך המטבעות ששימשו בחיי יומיום היו מטבעות זהב וכסף רומיים שנשאו כתובות בלאטינית וביוונית, וכן מטבעות-ברונזה מקומיים. אלה האחרונים היו בעלי ערכים נמוכים ועליהם כתובות ביוונית. הם הונפקו עבור הקיסרים על-ידי הפרוקורטורים שלהם.

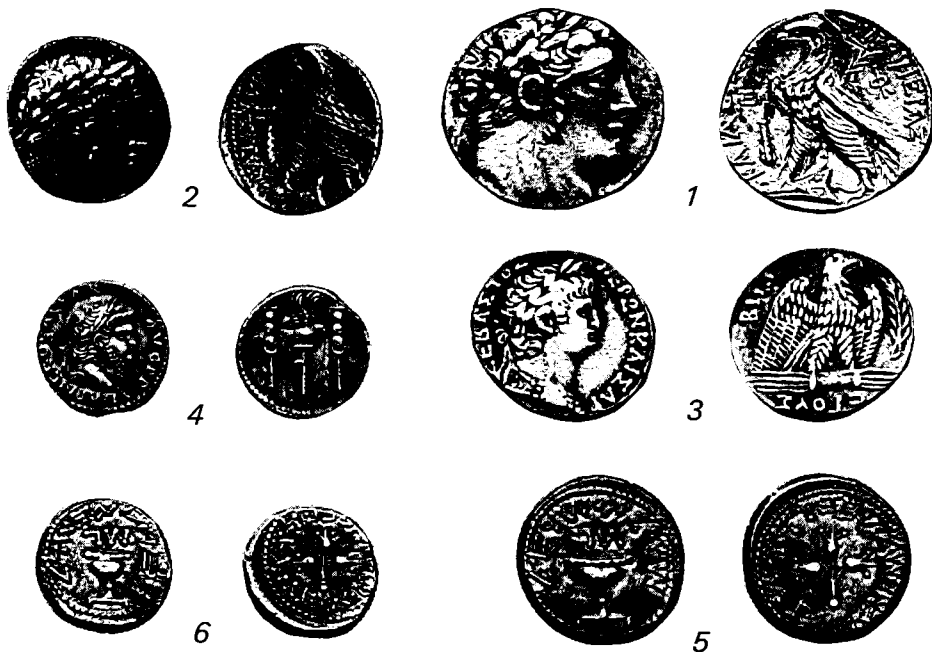
לאחר פריצתו של המרד הגדול, בשנת 66, השתנה המצב בין-לילה בצורה חריפה ומשמעותית ביותר. על המטבעות החדשים הופיע גביע של בית המקדש, במקום ראשו של הקיסר; הכתובת

18 בדרך זו, בהסתייעם כמטבעות, גם העלו אנשי תדמור באופן גלוי את תביעותיהם לשלטון, או לכל הפחות לשותפות בו, על החלק המזרחי של האימפריה. בדיעבד נראה, שהפריזו בהערכת עצמם והמעישו בהערכת הקיסר החוקי אורליאנוס.

19 אפשר להניח, שאורליאנוס תכנן את מסעו נגד אנשי תדמור עוד במרוצת שנת 271. בכל אופן הוא ריכו את כוחותיו בסוף שנה זו. האם הכנות אלו של הקיסר, עטור ההצלחות בחזיתות הצפון, הן שהניעו את זנוביה לוותר על 'הפתרון המדיני בדרך פשרה' בו היתה צריכה אולי לנקוט בתחילת תקופת שלטונו של אורליאנוס, כאשר הלז היה עדיין חלש (R.A.G. Carson, 'Antoniani of Zenobia', *Quaterni Tirinesi* 7 [1978], p. 222) ולחפש עימות גלוי? המלכה נמנעה מלחתור בעוד מועד לקראת פשרה מבוססת ובת-קיימא עם הפנוני בעל העוצמה, ובכך נחרץ גורלה שלה, של בנה ושל הממלכה התדמורית.

20 הכינוי 'שקל' לטטראדרכמות של צור הנו שרירותי ואנאכרוניסטי. המלה 'שקל' כציון למטבע-כסף גדול אינה מופיעה בפעם הראשונה על המטבע עצמו, אלא לרגל המרד הגדול. מאוחר יותר השתמש בכינוי זה יוספוס פלביוס, שהכיר כמובן את הכתובות על מטבעות המרד הגדול. ראה: L. Mildenberg, 'Schekel-Fragen',

Festschrift Cahn, Basel 1985, pp. 83-84 and nn. 6-8

לוח ד: מטבעות ביהודה ערב המרד הגדול ובמהלכו
 1-2. שקל (מימין) וחצי שקל צורי (מאה ראשונה לפנה"ס)
 3. טטראדרכמה עם דיוקנו של נירון (סלע נירונית), אנטיוכיה (63 לספירה)
 4. דינר של נירון, רומא (68 לספירה)
 5-6. שקל (מימין) וחצי שקל מימי המרד הגדול, שנה א' (68 לספירה)

היתה 'שקל ישראל', במקום תארי הקיסר, והיא נכתבה באותיות עבריות קדומות, במקום בלאטינית או כיוונית.²¹ משמעותית עוד יותר היא העובדה, שהמתבונן במטבע ראה עליה את האות אלף, ומובנה היה ברור לו מייד — השנה הראשונה להקמתה מחדש של מדינה יהודית עצמאית בעלת מטבעות משלה. אולם החידוש המהפכני לא התבטא בסמלים היהודיים ובכתובות באותיות עבריות קדומות בלבד; גם אופי המטבע היה שונה לגמרי מזו שהיתה נהוגה קודם.²² כיום אנו מכירים בכך, שמטבעות אלה היו הצורה הכוללת ביותר של הכרות עצמאות בעת העתיקה. כמורכן אנו יודעים, שאין דומה למטבעות אלה כימי קדם באשר לטיפוס, לערכים השונים, לכתובת שעליהם, לטיבם ולסגנונם. מנקודת-ראותם של הרומאים, המטבעות היהודיים החדשים היו מטבעות מורדים — למעשה, מטבעות המרד האמיתיים הראשונים בתוך האימפריה הרומית, שנוצרו על-ידי עם זר בדרכו שלו ובארצו, שנכבשה מידי השלטון הרומי.

21 אשר למשמעות השימוש באותיות עבריות קדומות, במקום בכתב המרובע של אותה תקופה, וכן לגבי אופיו המיוחד של כתב השקל, ראה מילרנברג, שם, עמ' 87.

22 ראה שם, עמ' 87-88.

לוח ה: מטבעות מרד בריכוכבא (130-132 לספירה)
 1-3. טטרארכמות (סלעים), עליהם חזית בית־המקדש וארבעת המינים
 4-7. דינרים, עליהם כלי בית־המקדש (כינור, נבל, צלוחית) ואשכולות גפן
 8-10. מטבעות ברונזה, עליהם אמפורה, תמר וגפן

מטבעות בר־כוכבא (לוח ה')

המטבעות היהודיים הילכו ביודיאה במשך חמש שנים. לאחר־מכן, משאבדה עצמאותה והמקדש חרב חזר הכסף הרומי לשימוש. אולם היהודים נשאר על אדמתם. ימיה הקשים של האימפריה הרומית חלפו. די משמעותית העובדה, שהמנצח במלחמת היהודים, אספסיאנוס, הבטיח בכך את כס המלכות ואת השלום לעצמו ולבניו טיטוס ודומיטיאנוס. נרווה (Nerva) שבא בעקבותיהם היה איש־מינהל מעולה; וטריאנוס, ה־optimus princeps ('הפרינקפס הטוב ביותר') הרחיב את גבול שלטונה של רומא אל מעבר לדנובה ובמזרח. הדריאנוס גיבש את כוחה של רומא ויצר את ה־Pax Romana (השלום הרומי), שהביא לתור הזהב של האימפריה. הדריאנוס ויתר על הרעיון של כיבושים נוספים והבטיח את הגבול הצפוני מפני הבריטים עלידי חומת־מגן כבירה. במחצית הראשונה של תקופת שלטונו של הדריאנוס, שהיתה תקופה שלווה, לא גילה קיסר זה כל עוינות כלפי היהודים, או כלפי כל קבוצה אחרת באימפריה. נראה, כי בעת סיור מקיף שערך ברחבי ממלכתו קרוב לשנת 130, הדריאנוס שינה את מדיניותו. הוא ציווה על הקמתה של עיר חדשה על אתרה של ירושלים וקרא לה איליה קאפיטולינה. זמן קצר לאחר־מכן אסר על המילה, בטענה שכמוה כסירוס; מטרת האיסור היתה הטמעת היהודים בעולם היווני־רומי. אולם אלה לא קיבלו עליהם את הדין. לאחר שפרץ ביהודה מרד בר כוכבא, שהיה המלחמה האחרונה ברומאים, שוב היו ליהודים מטבעות חדשים משלהם. היו אלה מטבעות־כסף גדולים, שעליהם הופיע בית־המקדש שבירושלים במקומו של ראש הקיסר הרומי, וכן הכרזת עצמאות נוספת באותיות עבריות קדומות: 'שנת אחת לגאלת ישראל'. אולם הפעם לא עמד לרשות המורדים אוצר המקדש והכסף שבו, ולכן ניתן לפעמים לראות על המטבע את ראשו של אספסיאנוס, טריאנוס או הדריאנוס — שרידי המטבעות הקודמים, עליהם טבעו שמעון בן כוסיבא ואנשיו את מטבעותיהם. מבחינה זו, מטבעות בר־כוכבא הם דוגמה מובהקת יותר של מטבעות מורדים מזו של המטבעות שנטבעו במרד הגדול.²³

מכל האמור לעיל עולה, כי המטבעות האמיתיים היחידים של מורדים שהונפקו במשך כל תקופת קיומה של האימפריה הרומית, נטבעו כאן בארץ. פעמיים הקימו היהודים מדינה עצמאית בפרובינקיה יודיאה שבאימפריה הרומית, ופעמיים הם טבעו בה מטבעות ריבוניים.